

**Darüşşifa İslam Tıp Tarihi Araŝtırmaları Dergisi / Darüşşifa Journal of Islamic
Medical History Research**

e-ISSN: 2822-4949

(Aralık / December 2023) 2/2

Asklepion'dan Darüşşifa'ya, Betül Bakır-İbrahim Başağaoğlu
From Asklepion to Daruŝŝifa, Betül Bakır-İbrahim Başağaoğlu

CEREN ARSLAN ÖZÜDOĐRU

cerenarsoz@gmail.com

ORCID orcid.org/0009-0006-6572-6242

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü/Article Types: Kitap İncelemesi / Book Review

Geliŝ Tarihi /Received: 21 Kasım 2023

Kabul Tarihi/Accepted: 25 Aralık 2023

Yayın Tarihi/Published: 31 Aralık 2023

ATIF/ CITE AS

Arslan, Özüdođru, "Asklepion'dan Darüşşifa'ya, Betül Bakır-İbrahim Başağaoğlu"
Darüşşifa İslam Tıp Tarihi Araŝtırmaları Dergisi, (December/Aralık 2023) 2/2,

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile
lisanslanmıŝtır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0
International License (CC BY-NC).

İNTİHAL/PLAGIARISM

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediđi teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism
software.

From Asklepion to Darüşşifa

-Medical Functions Shaping Architecture and Therapeutic Environmental Effects from Ancient Times to Anatolian Seljuk and Ottoman Hospitals-

Betül BAKIR-İbrahim BAŞAĞAOĞLU, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2019; 330 sayfa

ISBN:978-605-7846-66-2

Abstract

Throughout human history, treatment venues have gone through different stages of development. The process that started in caves moved to tents, houses and religious institutions, and over time it created its own spaces. The work focuses on the health institutions of the Anatolian Seljuk and Ottoman states, the two great states of the Turks in Anatolia; It presents a comprehensive study, starting from ancient times, touching on the development, functioning, architecture, history, treatment methods and environmental effects of health places. Elements that make the work different: It examines the architecture-treatment interaction, emphasizes therapeutic elements, and examines medical development on the basis of architecture and treatment methods. It is seen that, starting from ancient times until the end of the Ottoman Empire, attempts were made to contribute to the treatment process of patients with architectural design. Daylight, clean air, green areas, botanical and natural water resources were the elements used for this purpose. It has been seen that this is reflected in architecture in elements such as pools, windows, lighthouses, baths and gardens. Although the purpose of establishment of health places was the same in every period, architectural interpretation, cultural interaction and treatment methods differed.

Keywords: Hospital, Ancient Ages, Anatolian Seljuk, Ottoman Empire, Architectural

Öz

İnsanlık tarihi boyunca, tedavi mekanları farklı gelişim evresi geçirmiştir. Mağaralarda başlayan süreç; çadırlara, evlere, dini kurumlara taşınmış zamanla kendi mekanlarını yaratmıştır. Anadolu'da Türklerin iki büyük devleti olan Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin sağlık kuruluşlarına odaklanan eser; antik dönemlerden başlamak üzere sağlık mekanlarının gelişimi, işleyişi, mimarisi, tarihi, tedavi yöntemleri ve çevresel etkileri alanına değinerek kapsamlı bir çalışma ortaya koymaktadır. Çalışmayı farklı kılan unsurlar; mimari-tedavi etkileşimini irdelemesi, terapötik unsurlara vurgu yapması, tıbbî gelişimin mimari ve tedavi yöntemleri bazında incelemesidir. Antik çağlardan başlamak üzere Osmanlı Devleti'nin sonlarına kadar mimari tasarımla hastaların tedavi sürecine katkıda bulunmaya çalışıldığı görülmektedir. Gün ışığı, temiz hava, yeşil alan, botanik ve doğal su kaynakları bu amaçla kullanılan unsurlar olmuştur. Bunun mimariye yansımaları havuz, pencere, aydınlık feneri, hamam, bahçe gibi unsurlarda karşılık bulunduğu görülmüştür. Her dönemde sağlık mekanlarının kuruluş amacı aynı olsa da mimari yorum, kültürel etkileşim ve tedavi yöntemleri farklılık göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Hastane, Antik Çağ, Anadolu Selçuklu, Osmanlı Devleti, Mimari

Asklepion'dan Darüşşifa'ya/ Betül BAKIR-İbrahim BAŞAĞAOĞLU

Tarih öncesi çağlardan bu yana insanlık hastalıklara çare bulmak için çeşitli yöntemler kullanmıştır. İlk başlarda bunun için özel mekânlara gereksinim duyulmasa da zamanla ihtiyaçlara cevap verecek sağlık mekânları yaratma eğilimine gidilmiştir. Bu bağlamda Anadolu'da tıp bilimi, Yunan medeniyeti ile tapınaklarda ve hekimlerin sorumluluğunda gelişme göstermiştir. Panteonlara adak adamak, buradaki tanrı heykellerine hediyeler sunmak gibi alışkanlıklar zamanla panteonların sağlık tanrısı "asklepios" adına yapılmasına sebep olmuştur. Bu da Yunan medeniyetinin sağlık mekânlarını oluşturmuştur. Roma döneminde ise Anadolu'da "asklepios kültü" devam etmiş bunun yanında farklı mekânlar tedavi amacıyla kullanılmıştır. Bizans döneminde Anadolu'da tıp alanında Hristiyanlık etkili olmuştur. Bu anlayışta "asklepionların" yerini "basilica" kompleksinde yer alan tedavi mekânları almıştır. Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle Orta Asya tıbbı ve tedavi mekânları burada hayat bulmuştur. Selçuklunun medrese eğitiminde yeniden şekillenen tıp, Anadolu'ya taşınmıştır. Dinden ayrılarak gelişim gösteren bu tıp anlayışı kendine has mekanları yaratmıştır. Bu anlayış Osmanlı döneminde geliştirilerek günümüz hastanelerine dönüşmüştür.

Medeniyetlerin gelişim sürecinde, mimarinin tedaviyi destekler şekilde tasarlanması her uygarlık döneminde farklı olmuştur. Tıp tarihi ve mimarlık tarihini birleştirerek Betül Bakır ve İbrahim Başağaoğlu tarafından hazırlanan eser, tıbbın mimariyi etkilemesi ve çevresel koşullardan yararlanılması üzerine tarihi kaynaklar ve somut verilerden yararlanılarak oluşturulmuş, 2019 yılında Nobel Akademik Yayıncılık tarafından yayımlanmıştır.

Çalışma; Giriş, Önsöz, "I.Batı Anadolu'da Koloni Döneminden Selçuklu'ya Kadar Tıp Yapıları"(s.3-29), "II. Anadolu Türk Mimarisinde Darüşşifalar" (s.35-44), "III. Anadolu Selçuklu Darüşşifalarının Mimari Özellikleri" (s.49-86), "IV. Tıbbi İşlevin Yapılara Fonksiyonellik Kazandırması (s.95-113), "V.Osmanlı Darüşşifalarının Mimari Özellikleri" (s.139-162), "VI. Osmanlı Hastanelerinde Tıbbi İşlevin Mimarideki Etkileri" (163-174), "VII.Analizler, Karşılaştırmalar" (s.251-258), Sonuç, Tablolar, Dipnotlar, Seçilmiş Bibliyografya, Resim, Şekil ve Tabloların Listesi, Dizin olmak üzere 14 bölüm, 330 sayfadan oluşmaktadır.

"Ön Söz" kısmında; yöntem, amaç, sınırlar ve kapsam üzerinde durulmuştur. Yapı fonksiyonunun hastalar üzerindeki etkisi, çevresel koşulların işlevi, malzeme, biçim ve boyutun psikolojik olarak insan üzerinde yarattığı tesir gibi konuların tartışılacağı, bunu yaparken de Selçuklu ve Osmanlı dönemine odaklanmakla birlikte gelişim seyrini takip etmek ve mukayese yapabilmek için Yunan ve Bizans tıbbından bahsedildiği aktarılmıştır.

"Giriş" kısmında; insanların ilk çağlardan beri tedavi konusunda çeşitli yöntemler kullandıkları bunların başında doğa kaynakları, otlar ve sihirlerin yer aldığı, M.Ö.9. yüzyılda tıbbi anlayışın değiştiği anlatılarak tıbbın gelişim seyrinin kısa bir çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda tıbbi terimlerin zaman içinde oluştuğu, İslam ülkelerinde hastane için "şifahane", akıl hastalarının tedavi edildiği yer anlamında ise "bimaristan"ın terim olarak kullanıldığı ifade edilmiştir. "Asklepion"un ise Batı ve Bizans'ta din adamlarının tedavi için kullandıkları yer anlamına geldiği aktarılmıştır. Selçuklu döneminde dinden soyutlanmış, sadece

tıp doktorlarının denetiminde olan tedavi yeri anlamında ise “darüşşifa”nın kullanıldığı belirtilmiştir.

“I. Batı Anadolu’da Koloni Döneminden Selçuklu’ya Kadar Tıp Yapıları” adlı birinci bölümde; Anadolu’da yaşamış medeniyetlerin tedavi yöntemlerini anlamak ve konuya zemin hazırlamak için Antik Dönem ve Bizans Dönemi tababetine ve tıbbi amaçlı yapılarına değinilmiştir. Batı Anadolu’nun Akdeniz Havzası içinde tedavi merkezlerini içinde barındıran önemli bir merkez olduğuna vurgu yapılırken, “asklepion” kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Tarihte yaklaşık 300 asklepionun bulunduğu, Bergama Asklepionu’nun bunlar arasında en ünlülerinden biri olduğuna değinilmiştir. Bunun dışında Knidos, Laodikeia, Efes gibi antik kentlerin dönemin birer tıp merkezi olduğu belirtilmiştir.

“I.1. Asklepionlar ve Konumları” adlı birinci bölümün birinci alt başlığında; asklepionların çevresinde meydana gelen yapı topluluklarına yer verilmiştir. Asklepionların konumlandırılmasında coğrafya, iklim ve botanik belirleyici unsurlar olarak aktarılmıştır (s.10). Bergama Asklepionu’nun bütün unsurları bünyesinde barındıran günümüze ulaşan önemli asklepionların başında geldiği ifade edilmiştir. Bu nedenle kitapta Bergama Asklepionu özelinde, asklepionların çevresinde oluşan yapı topluluklarının tedavi aşamasındaki işlevi somut örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun dışında Kos Asklepionu (İstanköy), Allianoı tıp merkezi, Epidaurus Asklepion’u, Knidos tıp okulu gibi antik dönemin diğer tıp merkezlerine değinilmiştir. Asklepionların iyileşme ve sağlık tanrısı “asklepion”a bağlı olarak kurulduğu, tedavi yöntemi ve mimarinin işlevi üzerinde durulmuştur. Tedavi için hidroterapi, gün ışığı ile doğal tedavi (helioterapi), beden hareketleri ile tedavi (kültür fizik), ilaç ve gıda perhizi tedavisi, telkin ile tedavinin kullanıldığı açıklanmıştır. Mimarinin tedaviyi, çeşmeler, havuzlar, koridorlar, tapınaklar ve bahçeler gibi unsurlarla desteklediğine değinilmiştir.

“I.2. Bizans’ta Tıp ve Tedavi Merkezleri” adlı birinci bölümün ikinci alt başlığında; asklepionların Hristiyanlık karşısındaki değişimlerine değinilmiştir. Antik Dönem ile Bizans Dönemi asklepionlarının karşılaştırması yapılmıştır. Bu bağlamda “asklepios kültürünün” yerini Bizans’ta İsa’nın aldığı, Telesfor Mabedi’nde yatmanın yerini Bizans’ta kiliselerde dua etmek, azizlerden yardım istemenin aldığı, asklepionlardaki kutsal su ve havuzlarda yıkanmanın yerini Bizans’ta ayazmalardan su içmenin aldığı aktarılmıştır. Bizans Dönemi’nde ilk hastanelerin yoksullara hizmet verdiği, 4. yüzyıldan itibaren diğer hastalara bakılan manastır hastanelerinin kurulduğu, 7. yüzyılda hastabakıcıların, doktorların ve başhekimlerin yer aldığı hastanelerin kurulduğu aktarılmıştır. Bizans’ta tedavi kurumlarının, işlevine göre farklı adlarla anıldığı konusuna değinilmiş ve bunların örnekleri verilmiştir. Tedavi için kullanılan hastanelerin bir çeşit vakıf sisteminin olduğu, yönetimlerinin ise yazılı kurallara bağlandığı ifade edilmiştir. Manastır ve kiliselere ek yapılar şeklinde inşa edilen hastaneler dönemin taş ve tuğla yapılarıyla benzer karakter taşımaktadır (s.33). Hastanelerde doktor, din adamı, asistan, eczacı, aşçı gibi görevlilerin bulunduğu tarihi kayıtlardan yararlanılarak aktarılmıştır. Tedavi yöntemi olarak önceki dönemlerin yöntemleri devam ettirildiğinden bahsedilmiştir.

“II. Anadolu Türk Mimarisinde Darüşşifalar” adlı ikinci bölümde; Selçuklu Devleti’nin hâkim olduğu topraklarda çeşitli isteklere cevap verecek donanımda hastaneler meydana getirdiği, bunun yanında tedavi ve eğitim konusunda branşlaşmaya başladığına değinilmiştir.

Osmanlı Dönemi'nde ise bunun yaygın olarak hayata geçirildiği aktarılmıştır. Darüşşifalarda terapötik çevreyi oluşturan elemanlar; havalandırma, akustik, gün ışığından yararlanma, avlu, şadırvan, hamam ve su yolu olarak değerlendirilmiştir. Medeniyetlerin birbirini etkilediği; Anadolu Selçuklu Devleti'nin Bizans'ın tedavi yöntemlerinden etkilendiği, Osmanlı'nın ise merkezi planlı ve aydınlık feneri eklenmiş hasta bölümünün sonraki dönemlerde Batı'yı etkilediğinden bahsedilmiştir.

"II.1. Darüşşifaların Kaynağı" adlı ikinci bölümün ilk alt başlığı altında; Türklerin tedavi alanındaki bilgilerinin çok eskiye dayandığından bahsedilmiştir. Türklerin hastaları tedavi etme yöntemlerinin çeşitlerine değinildikten sonra İslam tarihinde kurulan ilk hastaneden başlamak üzere Tolunoğulları, Emevîler, Abbasiler, Zengiler ve Suriye Selçukluları gibi devletlerin ilk hastanelerini nerede kurdukları bilgisi verilmiştir. Suriye, Mısır ve Irak'ın ardından Anadolu'da darüşşifaların yaygınlaşmaya başladığı aktarılmıştır. Daha sonra "darüşşifa"nın kelime anlamı açıklanmış Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'nde hangi kelimelerin hastane anlamında kullanıldığı aktarılmıştır.

"II.2. Gelişimleri" adlı ikinci bölümün ikinci alt başlığında; Türklerin Anadolu'ya gelirken merkezi kubbe, tonoz, dört eyvan, figürlü süsleme, taş işleciliği, masif cephe, seramik duvar kaplamaları, cephelerde taç kapılar gibi unsurları beraberinde getirdiklerine vurgu yapılmıştır (s.41). Bunun yanında kare avlu etrafında düzenlenmiş eyvanlı medrese tipinin Suriye ve Irak'tan sonra ilk olarak Anadolu'da Selçuklular döneminde Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası'nda uygulandığından bahsedilmiştir. Anadolu Selçuklularından günümüze ulaşan darüşşifaların avlu etrafında gelişen eyvanlı tipolojisinin gelişim evrensinin izlenmesinin eldeki verilerle mümkün olunmayacağına vurgu yapılmıştır.

"II.3. Vakıflar" adlı ikinci bölümün üçüncü alt başlığında; sosyal kurumlar olarak nitelendirilebilecek vakıf sisteminin, Selçuklular ile başladığı Osmanlı Dönemi'nde devlet geleneği haline geldiğine değinilmiştir. Antik Dönem ve Bizans'ta hayır kurumlarının yazılı kurallara bağlı olarak işletildiği ve bunun Türklerdeki vakıf sisteminin benzeri olduğu aktarılmıştır. Türklerdeki vakıf sisteminin amacı, kimler tarafından kurulduğu, işleyişi ve faydaları gibi konular ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bunun yanında niteliklerine göre vakıflara değinilmiştir. Darüşşifalar da bu sistemin bir parçası olarak aktarılmıştır (s.47). Günümüze ulaşan en ünlü vakfiyenin Sivas İzzeddin Keykavus Darüşşifası'na ait olduğu ve vakfiyenin içeriğine değinilmiştir.

"III. Anadolu Darüşşifalarının Mimari Özellikleri" adlı üçüncü ana bölümde; Anadolu'da 12. ve 13. yüzyılda mimari bir üslubun bulunmadığı, Selçuklu mimarisinin beraberinde getirdiği mimari öğelerden ve onun beslendiği unsurlardan bahsedilerek bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Mardin Darüşşifası, Kayseri Çifte Medrese Darüşşifası, Sivas İzzeddin Keykâvus Darüşşifası, Divriği Melike Turan Melek Darüşşifası, Çankırı Darüşşifası, Kastamonu Ali Bin Pervane Darüşşifası, Tokat Gökmedrese Darüşşifası ve Amasya Bimarhanesi'nin tarihçesine değinilmiştir. Aksaray Darüşşifası, Konya Darüşşifası ve Bimarhanesi, Akşehir Darüşşifaları'nın günümüze ulaşmadığı aktarılmıştır.

"III.1. Konumları" adlı üçüncü bölümün ilk alt başlığında; Anadolu'da şehirleşme prensibine değinilmiştir. Selçuklu Dönemi'nde ticaret yollarının imar anlayışını şekillendirdiği,

Osmanlı Dönemi'nde ise darüşşifa gibi kurumların yerleşimleri çevresinde oluşturduğu anlatılmıştır. Tarihi veriler ile günümüze ulaşan Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, Gevher Nesibe Darüşşifası ve Çankırı Darüşşifası'nın konumları tartışılarak verilen bilgilere örnek oluşturulmuştur.

"III.2. *Plan Özellikleri*" adlı ikinci alt başlıkta; darüşşifaların avlu+eyvan plan şemasında tasarlandığı, bu planın kaynağı hakkında iki farklı görüşün bulunduğu ifade edilmiştir. Bu görüşlerin ilki; İslamiyet'ten önce Budist tapınakları ve Uygur mimarisinden etkilenen Orta Asya ev mimarisi kaynaklı olduğu, diğeri ise; Sasani öncesi Part mimarisinden ve Kuzey Hindistan Helen mimarisinin etkileri olduğudur. Anadolu'da ilk olarak avlu+eyvan plan şemasının Artuklu Dönemi'nde uygulandığı aktarılmıştır. Darüşşifaların yapı elemanları arasında giriş portalleri, dershaneler, havuz, çeşme, hela, merdiven, hasta ve doktor odaları gibi unsurların bulunduğu ve bunların plan içerisindeki tasarım amaçlarından bahsedilmiştir. Gevher Nesibe Tıp Kurumu, Sivas İzzeddin Keykâvus Darüşşifası, Divriği Turan Melik Darüşşifası, Tokat Gökmedrese, Amasya Anber Bin Abdullah Darüşşifası ve Aksaray Darüşşifası'nın plan özellikler ve yapı elemanlarının işlevi ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

"III.3. *Cephe Mimarileri*" adlı üçüncü alt bölümde; cephe mimarisinin en dikkat çekici noktası olarak taç kapıların simetri kaygısı güdülmeden fonksiyonellik ön plana alınarak tasarlandığından bahsedilmiştir. Taç kapıların en belirgin özelliği beden duvarlarından daha yüksek ve çıkıntı oluşturacak şekilde bezemeli olarak yapıları gösterilmiştir. Bezemelerde Orta Asya etkisi görüldüğü, beden duvarlarında fazla pencere açıklığı kullanılmadığı söylenmiştir. Bunun nedeni iklim ve kapalı toplum olgusu olarak açıklanmıştır. Sivas Keykâvus Darüşşifası, Tokat Gökmedrese, Divriği Turan Melik Darüşşifası ve Amasya Bimarhanesi'nin cephe özellikleri ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

"III.4. *Fiziksel Çevre ve Sürdürülebilir Mimari*" adlı üçüncü bölümün dördüncü alt başlığında; mekânların aydınlatma ve ısıtılma sistemi üzerinde durulmuştur. Selçuklu Dönemi'nde fiziksel koşullardan ne derece yararlandığı, gün ışığında faydalanılma özelinde anlatılırken, ısıtmada Gevher Nesibe tıp ünitesinde hamamdan gelen buhar kanallarından yararlandığı fakat bunun özel bir örnek teşkil ettiği hususuna değinilmiştir.

"III.5. *Malzeme ve Bezeme*" alt başlığında; Anadolu Selçuklu Dönemi'nde ana malzeme olarak taşın kullanıldığı geleneğe bağlı olarak tuğla malzemenin kubbe, tonoz, türbe ve duvar bezemelerinde görüldüğü aktarılmıştır (s.81). Bezemede yoğunluk taç kapılarda, avlu iç yüzeylerinde, türbe duvarları ve örtü yüzeylerinde olduğu bilgisi verilmiştir. Bezeme konuları figürlü, geometrik ve bitkisel olarak tanımlanmıştır. Sivas Keykâvus Darüşşifası'nda taş malzemenin yanında sırlı tuğla malzemenin kullanıldığı ve bunun dönem özelliği olduğu ifade edilmiştir. Divriği Darüşşifası'nın yoğun bezeme üslubunda Orta Asya ve Gotik Sanat etkileri olduğu yorumu getirilmiştir.

"III.6. *Strüktür*" adlı altıncı alt başlıkta; örtü sistemlerine yer verilmiştir. Anadolu Selçuklu Dönemi'nde tonoz kullanımının yaygın olduğu, en çok uygulanan tonoz çeşidinin ise beşik tonoz olduğu ifade edilmiştir. Divriği Darüşşifası'nda farklı tonozların iç içe uygulandığı, bununda örtü sistemini hareketlendirerek farklı bir uygulama yarattığına değinilmiştir. Strüktür eleman

olarak kapalı mekânda kubbenin de kullanıldığı, kemerin ise bağlayıcı bir unsur olarak iç mekânda ve pencere açıklıklarında uygulandığı kaydedilmiştir.

“IV. Tıbbi İşlevin Yapılara Fonksiyonellik Kazandırması” adlı dördüncü ana bölümde; önceki bölümde tartışılan bilgilerin bir özeti verilmiştir. Plan, cephe, taç kapı, pencere, iç avlu, havuz, eyvan ve örtü sisteminin tıbbi işleve cevap verecek düzeyde planlandığı açıklanmaya çalışılmıştır.

“IV.1. Darüşşifalarda Sağlık Hizmetlileri, Öğrenciler ve Hastalar” adlı dördüncü bölümün birinci alt başlığında; darüşşifaların iş ve işleyişleri hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Bu bilgilere vakfiyeler, tahrir defterleri, şer'iyeye sicilleri gibi kaynaklardan ulaşıldığına değinilmiştir. Sivas Keykâvus Darüşşifası'nda hekimler, cerrahlar ve göz hekimlerinin görev aldığı bu sayede öğrenildiği belirtilmiştir (s.98). Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası'nda dahiliyeci, cerrah, eczacı, baş hekim, baş hekim yardımcısı, danışman ve asistanların görev aldığı aktarılarak döneme dair somut bilgiler verilmiştir. Darüşşifada çalışan hekimler arasında bir hiyerarşinin olduğu, ilaç hazırlayan, diyet yemekleri hazırlayan, hasta bakıcı, temizlikçi, güvenlikçi gibi görevlilerin bulunduğu sayıların hastanenin durumuna göre azalıp arttığı aktarılmıştır. Öğrencilerin baş tabipler tarafından uygulamalı olarak eğitildiği, masraflarının vakıflar tarafından karşılandığı bilgisi verilmiştir. Eğitim için İbn-i Sina, Galenos, Abdülatif Bağdadi, Kutbeddin Şirazi, Ali Suavi gibi tabiplerin kitaplarının kullanıldığı kaydedilmiştir.

“IV.2. Tedavi Edilen Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri” adlı ikinci alt başlıkta; Türklerin tıp alanında birikimlerinin üstüne Helen, Grek ve Roma kültürünün birikimini de katarak ilerledikleri hususu aktarılmıştır. Türklerin Şamanizm'den gelen mistik tedavinin yanında tıbbi yöntem olarak değerlendirilebilecek uygulamalara da gittiği ifade edilmiştir (s.100). İslamiyet ile birlikte ruhsal tedavide kullanılan dans ritüelleri, müzik ve doğasal telkinler yerini tekke ve zaviyelerde yapılan dini telkinlere bırakmıştır. Ruhsal arınma ritüelleri türbeler çevresinde ilerlemiştir. Bizans'ta tedavi yöntemlerinin kısıtlı olmasına karşın, Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'nde tedavi konusunda ileri seviyelere gidildiğine değinilmiştir. Selçuklu Dönemi'nde akıl hastalarına farklı bölümlerin açıldığı, kadın ve erkek hastaların ayrı bölümlerde yatırıldığına değinilmiştir. Halk hekimliği; halkın doktora gidemediği durumlarda teşhis ve tedavi için başvurduğu yöntem ve işlemlere verilen ad olarak tanımlanmıştır (s.102). Halk hekimliğinin kullandığı yöntemler; ilaçlar, ameliyat, mistik folklor ve telkin, dini telkin, sihirsel işlemler olarak belirtilmiştir. Mistik folklorun tanımı tıbbi tedavinin sonuç vermediği durumda başvurulan manevi tedavi yöntemi olarak tanımlanmıştır (s.103). Antik Yunan ve Roma'da tanrıya adaklar sunmak, uykuya yatmak, mum yakmak mistik folklorun içinde sayılmıştır. Türklerde ise bu durumun yarıtlardan, türbelerden şifa arama şeklinde görüldüğünden bahsedilmiştir. Türklerde hastalıklara iyi geldiğine inanılan “ocaklı” adıyla bilinen ailelerin bulunduğu bunun da Orta Asya'da şamanlık geleneğinin devamı olduğuna değinilmiştir. Kurşun dökme, ağaç altında dua etme, efsunlanma, baş etrafında tuz ekme çevirme gibi uygulamaların Anadolu'ya Türklerle Orta Asya'dan geldiği anlatılmıştır. Anadolu'da görülen dini tedavi yoluyla telkinin Antik Dönem'de de görülmesi, yılan figürünün iki uygarlık zamanında tedavi amaçlı yerlerde kullanılması bağlamında medeniyetler arasında benzerlik olduğuna vurgu yapılmıştır. Batı'da şifalı suların ilk olarak Romalıların yararlandığı, Hristiyanlık ile birlikte yıkanmanın günah sayılmasıyla kaplıca ve hamamların yıkıldığına değinilmiştir. Anadolu'da Selçuklular ile birlikte

şifalı su kaynakları kaplıcalar ve hamamlar tedavi amacıyla işlev gördüğü aktarılmıştır. Selçuklu Dönemi'nde darüşşifalarda bulunan havuz ve şadırvanların sesinden, görüntüsünden yararlanıldığı ifade edilmiştir. Darüşşifanın içinde bulunduğu tesisin bir parçası olan hamamlardan ruhsal rahatsızlık geçiren hastaların tedavisinde de yararlanılmıştır. Mekanların temizlik ihtiyaçları çeşmelerden karşılanırken, tuvaletler yapının yakınında mesafeli yerlere konumlandırıldığından bahsedilmiştir. İlaçlar, doktorların verdiği reçetelere göre bitkilerden hazırlanmaktadır (s.107). Yunanlı hekim Dioscorides'in "Kitâb'ül-Haşayiş" adlı kitabına değinilmiştir. Celsus ve Galen'in bitkisel reçete hazırladığından bahsedilmiştir (s.107). Selçuklu Dönemi'nde tedavide kullanılan bitkilerin adları ve neye iyi geldikleri anlatılmıştır. Akıl hastalığında kullanılan bitkilere ayrıca yer verilmiştir.

"IV.3. *Anadolu Darüşşifalarında Terapötik Çevre*" adlı dördüncü bölümün üçüncü alt başlığında; ruhsal hastalıkların tedavisinde, yapının fiziksel çevresinin tedaviyi olumlu yönde etkilediği açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda darüşşifaların havadar, kolay ulaşım sağlanan, havası ve suyu güzel yerlerde konumlandırıldıkları, avlu+eyvan plan şemasının yönlendiricilik açısından hastanın ortama kolay uyum sağlamasına yardımcı olduğu, güneş ışığından ve bahçedeki havuzdan bu amaçla yararlanıldığı ifade edilmiştir. Avlu revaklarının akıl hastaları üzerinde yetkinleştirici bir tesir yarattığı yorumu yapılmıştır. Pencerelerin, aydınlık fenerlerinin, beden duvarlarının insan unsuru göz önüne alınarak tasarlanmış olduğuna vurgu yapılmıştır.

"IV. *Akıl Hastalıklarının Tedavi Edildiği Selçuklu Darüşşifaları*" dördüncü bölümün dördüncü alt başlığında; Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası, Sivas Keykavus Darüşşifası, Divriği Turan Melik Darüşşifası, Çankırı Atabey Ferruh Darüşşifası, Kastamonu Pervaneoğlu Ali Darüşşifası, Tokat Muineddin Pervane Darüşşifası, Amasya Bimarhanesi, Konya Darüşşifaları ve Aksaray Darüşşifasının yapısal özellikleri incelenmiş ve yapısal çevre çözümlenmesi töröpötik çevre konusunda değerlendirilmeye çalışılmıştır.

"V. *Osmanlı Darüşşifalarının Mimari Özellikleri*" adlı beşinci ana bölümde; Osmanlı Devleti'nin Anadolu Selçuklu Devleti'nden kalma vakıflarla birlikte mevcut kurumları kullanmaya devam ettiği aktarılmıştır (s.139). Bununla birlikte yeni yapılan darüşşifalar için konum, plan, süsleme, fiziki yapının kullanılmasında farklılıklar olmuştur. Bursa, Edirne, İstanbul, Selanik, Belgrat ve Budapeşte gibi yerlerde yeni darüşşifalar kurulduğundan bahsedilmiştir. Hastaneler saray hastanesi, halk için inşa edilen darüşşifalar ve tıp medreseleri, 16. yüzyılda İstanbul'daki hastaneler, ordu için inşa edilen seyyar ve sabit hastaneler, 18. yüzyıl ve sonrasında Osmanlı hastaneleri ve povillon tipi hastaneler olarak gruplandırılmıştır. Halk için inşa edilen darüşşifalar ve tıp medreselerinde Fatih Külliyesi, Süleymaniye Külliyesi, Bursa Hastaneleri, Bursa Yıldırım Darüşşifası, İstanbul Fatih Darüşşifası, Edirne II.Beyazıt Darüşşifası, Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası, Haseki Darüşşifası, Süleymaniye Darüşşifası, Atik Valide Darüşşifası, Sultan Ahmet Darüşşifası'nın genel bilgisi verilmiştir. 16. yüzyılda İstanbul'daki hastanelerin günümüze ulaşamadığı, bunlar hakkında bilgilerin çeşitli kaynaklardan öğrenildiği ve bu bilgiler dâhilinde sayıları hakkında bilgilendirilmeye gidilmiştir. Ordu için inşa edilen seyyar ve sabit hastanelerin hangi amaçla nerede kurulduğuna değinilmiştir. 18. yüzyıl ve sonrasında Osmanlı hastaneleri ve pavillon tipi hastaneler için batılılaşma hareketiyle birlikte yeniliklere gidildiğinden İstanbul, Çanakkale ve İzmir'de povillon tipi hastanelerin kurulduğu, 19.yüzyılda devletin zayıflamasıyla birlikte darüşşifaların işleyişinin bozulduğu aktarılmıştır.

“V.1. Konumları” adlı beşinci bölümün ilk alt başlığında; Osmanlı Dönemi’nde külliyelerin çeşitli işlevlere cevap veren bir merkez olarak görüldüğü, külliyelerin tasarımında işlevselliğin ön planda tutulduğu, yapımında hangi yapılara öncelik verildiği ve darüşşifaların külliye içerisindeki konumuna değinilmiştir. Külliyelerin konumları, kuruluşlarına ve topografik şartlara göre gruplandırılmıştır. Darüşşifaların külliye içerisindeki yapılara göre konumları; cami çevresinde, camiden uzak tek bir yapı olarak ve camiden ayrı bir parselde yapılar topluluğu şeklinde konumlananlar olarak tasnif edilmiştir. Yıldırım Beyazıt Külliyesi, Fatih Külliyesi, Edirne II. Beyazıt Külliyesi’ndeki darüşşifaların konumları tarihçesiyle birlikte verilirken Haseki Darüşşifası ve Sultan Ahmet Darüşşifası’nın nerede kurulduğuna değinilmiştir.

“V.2. Plan Özellikleri” adlı beşinci bölümün ikinci alt başlığında; Osmanlı Dönemi cami mimarisinde başlayan merkezi kubbe anlayışının diğer yapı türlerine de etki ettiği, bununla birlikte darüşşifaların planlarının çeşitlenerek dikdörtgen, merkezi ve karma olarak sınıflandırıldığı ifade edilmiştir. Bursa Yıldırım Darüşşifası, İstanbul Darüşşifası, Edirne II. Beyazıt Darüşşifası, Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası, Haseki Sulan Darüşşifası, Süleymaniye Darüşşifası, Atik Valide Sultan Darüşşifası ve Sultan Ahmet Darüşşifası’nın plan özellikleri, planda uygulanan yenilikler, mekanların hangi amaçla kullanıldığı Anadolu Selçuklu mimarisiyle gerek görülen yerlerde kıyaslanarak plan şeması açıklanmıştır.

“V.3. Cephe Mimarileri” adlı beşinci bölümün üçüncü alt başlığında; plan özelliğinin cephe mimarisini de etkilediği, pencere açıklıklarının boyutunun büyüyüp gün ışığından yararlanılma yoluna gidildiği, poliklinik için ayrılan bölümün dış duvara yakın olarak tasarlandığı, iç avlunun cephe mimarisinde kullanılan bölümlerinin vurgulandığı, bu dönemde külliye içinde darüşşifalara açılan ayrı bir girişin yapıldığı örneklerle anlatılmıştır.

“V.4. Fiziksel Etkiler” adlı beşinci bölümün dördüncü alt başlığında; pencere, aydınlık feneri, havalandırma ve ısıtma sistemleri üzerinde durulmuştur.

“V.5. Malzeme ve Bezeme” beşinci bölümün beşinci alt başlığında; Selçuklu Dönemi’nde görülen ihtişamın yerini sadeliğın aldığı, Selçuklu Dönemi’nde süslemede görülen hayat ağacının yerini servinin aldığı süslemenin spesifik bir örneği olarak verilmiştir. Osmanlı Dönemi’nde almaşık duvar tekniğinin kullanıldığı, 15. yüzyıldan sonra taş malzeme ve sadeliğın hâkim olduğuna kısaca değinilmiştir.

“V.6. Strüktür” adlı beşinci bölümün altıncı alt başlığında; Osmanlı’nın ilk döneminde tonozun kullanıldığı daha sonra kubbe kullanımının hâkim örtü sistemi olduğu ifade edilmiştir. Kemerin kullanım yerleri ve çeşitlerine değinilmiştir.

“VI. Osmanlı Hastanelerinde Tıbbi İşlevin Mimarideki Etkileri” adlı altıncı ana bölümde; darüşşifaların Osmanlı Dönemi’nde gelişim seyri gösterdiği, hasta odalarının merkezi konumdan koğuş sistemine kadar çeşitlilik sunduğu aktarılmıştır.

“VII. Sağlık Hizmetleri, Tedavi Edilen Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri” adlı altıncı bölümün ilk alt başlığında; darüşşifaların kuruluş amacına değinilmiştir. Tüm hastalara bakılan yer olarak kurulan darüşşifaların zamanla akıl hastalarının tedavi edildiği kurumlara dönüştüğünden bahsedilerek konuya giriş yapılmıştır. Fatih Darüşşifası, Haseki Külliyesi, Bursa Yıldırım Darüşşifası, Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası, Manisa Darüşşifası, Süleymaniye Darüşşifası,

Üsküdar Atik Valide Darüşşifası vakfiyelerinden öğrenilen bilgiler ışığında hangi hizmetlerin yürütüldüğü, personel bilgisi, hastalara ne tür tedaviler uygulandığı konusuna değinilmiştir. Darüşşifaların planında medrese planının etkili olduğu, medreselerin planında da avlu+eyvan birleşiminin uygulandığı, Osmanlı Dönemi'nde avlu sayısının arttığı açıklanmıştır. İç-dış avlunun amacını doğadan yararlanmak, botanik ve zooloji gibi tedavi edici etkenleri yapı bünyesine almak olduğu açıklanmıştır (s.169). Müzikle tedavinin Antik Dönem'den beri kullanıldığı, Anadolu'ya müzikle tedavinin Horasan'dan geldiği ve Türk hekimlerinin 400'den fazla müzikle tedavi yöntemi bildikleri aktarılmıştır (s.170). Anadolu'da ilk Amasya Darüşşifası'nda müzikle tedavinin uygulandığı, Osmanlı Dönemi'nde müzikle tedavinin yapıldığı darüşşifaların bulunduğu, Şuuri Hasan Efendi'nin "Ta'dil-ül Emzice" adlı eserinde müzik makamlarının hangi hastalıklara iyi geldiğinin anlatıldığı ifade edilmiştir. Avluda yetiştirilen çiçeklerin olumlu ruhsal etki yarattığına değinilmiştir. "Hydrothrapie" teriminin su ile tedavi anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir. Antik Dönem'de suyun öneminden bahsedilmiş bu dönemden kalma kaplıcaların bulunduğu, Bizans Dönemi'nde bu kaplıca geleneğinin devam ettiğinden bahsedilmiştir. Roma ve Bizans Dönemi'nde sosyal yapılar olan hamamların Türkler zamanında cami odaklı külliye içinde ya da müstakil olarak varlığını devam ettirdiğine değinilmiştir. Osmanlı Dönemi'nde külliye içerisinde önce hamamın inşa edildiği vakfa gelir kaynağının başında geldiği ifade edilmiştir. Hastaların temizlik işi için hamamlardan yararlandığı söylenmiştir.

"VI.2. Akıl Hastalıklarının Tedavi Edildiği Osmanlı Şifahaneleri" adlı altıncı bölümün ikinci alt başlığında; Bizans Dönemi'nde dini kurumların bünyesinde tedavi edilen hastalar, Osmanlı Dönemi'nde dinden ayrılmış bir vaziyettedir. 19. yüzyılda Osmanlı sağlık kuruluşlarının işlevinin bozulduğu örneklerle açıklanmıştır. Osmanlı Dönemi'nde kullanılan; Bursa Yıldırım Darüşşifası, Fatih Darüşşifası, Edirne II. Beyazıt Darüşşifası, Manisa Hafsa Sultan Darüşşifası, Haseki Darüşşifası, Süleymaniye Darüşşifası, Üsküdar Atik Valide Darüşşifası, Sultan Ahmed Darüşşifası'nın yapısal özellikleri, külliye içerisindeki yeri, kapı, pencere, örtü sistemi ve avlu gibi öğeleri ön plana alınarak tartışılmıştır. Bu darüşşifaların yapısal çevre çözümlenmeleri ve terapötik çevre etkileri pencerelerden gün ışığından yararlanma, aydınlık fenerinden havalandırma ve aydınlık için yararlanma, avlunun yönlendirici etkisi vurgulanarak açıklanmıştır. Haseki Darüşşifası'nın eyvanlarından bahsedilirken Selçuklu- Osmanlı eyvan kullanımı karşılaştırmalı olarak açıklanmıştır.

"VII. Analizler, Karşılaştırmalar" adlı yedinci bölümde: asklepionlar, Bizans hastaneleri, Selçuklu ve Osmanlı darüşşifaları terapötik çevresel destek bazında karşılaştırılmıştır. Günümüz hastanelerinin hacimleri ile Selçuklu ve Osmanlı darüşşifalarının hacimleri irdelenmiştir. Darüşşifalar ile Batı'daki hastane yapılarının, tarihteki diğer örneklerin ve günümüzdeki hastanelerin karşılaştırılması yapılmıştır. Plan, mekân, cephe ve yapısal elemanların analizi yapılarak tartışılmıştır.

"Sonuç" bölümü konuyu toparlayan mahiyette kitapta sunulan bütün bilginin özet olarak aktarıldığı bölüm olmuştur. Anadolu'da hastane gelişiminin farklı uygarlıklardaki seyri ayrı ayrı analiz edilmiştir. Yunan, Bizans, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'nde sağlık kuruluşlarının fonksiyon, malzeme, plan, süsleme, tıp tarihi ve terapötik çevre etkileşimlerinin neticesi aktarılmıştır.

Çalışmanın çevre çözümlenmesi, yapı fonksiyonu, mimari-tedavi yöntemi bağlantılı içeriği; tarih, sosyoloji, tıp tarihi, sanat tarihi ve mimarlık tarihi gibi disiplinlerin senteziyle bir araya getirilmiştir. Bütüncül olarak değerlendirildiğinde; Selçuklu ve Osmanlı darüşşifalarının psikolojik, sosyolojik ve tasarım açısından değerlendirilmesi, malzeme, biçim ve boyut ekseninde irdelenmiştir. Konuya zemin hazırlamak, tarihi gelişimi saptamak, etkileşimleri ortaya koymak adına farklı dönemlerin tıp ve tedavi anlayışı farklı açılardan ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tıp tarihi, mimarlık tarihi, sanat tarihi gibi alanlarda çalışma ve araştırma yapmak isteyenlere **Asklepion'dan Darüşşifa'ya: Antik Dönemlerden Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifalarına Tıbbi Fonksiyonların Mimariyi Biçimlendirmeleri ve Terapötik Çevresel Etkiler** adlı çalışmanın; Anadolu'da oluşan sağlık mekanlarına odaklanan konusu, açıklayıcı kavramları, bu kavramların disiplinler arası yaklaşımla ele alan çok yönlü içeriği, Anadolu'da farklı dönemlerde meydana getirilen sağlık mekanları ve tıbbi anlayışını tüm detaylarıyla inceleyip vardığı sonucuyla bir başvuru kaynağı olarak değerlendirilebilir.